

Мініч Анатолій

ПРОБЛЕМА ПОШУКУ ЦІННІСНО-НОРМАТИВНИХ ЗАСАД ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНУ ДОБУ

У статті проводиться порівняльний аналіз філософських концепцій сучасних філософів, таких як П. Козловські, Ф. Фукуяма, Ю. Габермас за деякими актуальними проблемами взаємовпливів економіки та культури.

Ключові слова: філософія господарювання, християнська етика, етика господарювання.

Минич А. Проблема поиска ценностно-нормативных оснований хозяйственной деятельности в современную эпоху

У статье осуществляется сравнительный анализ философских концепций современных философов, таких как П. Козловски, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас по некоторым актуальным проблемам взаимовлияний экономики и культуры.

Ключевые слова: философия хозяйствования, христианская этика, этика хозяйствования

Minich A. The problem of search valued-normative principles of economic activity in nowadays

In this article the author perform the comparative analysis of philosophical conceptions of modern philosophers as P. Kozłowski, F. Fukuyama, J. Habermas on some current problems of interference economy and culture.

Keywords: philosophy of business, Christian ethics, business ethics.

Суперечка, що точилася між Кантом та Гегелем стосовно універсалістської макроетики, знайшла своє продовження в межах сучасної філософії господарства. Існує декілька причин, що підігрують інтерес до цієї теми. Головна з них полягає у масштабності загроз, що виникли внаслідок господарської діяльнос-

ті людини. Спільна загроза, а нею може бути екологічна криза, військові конфлікти або терористичні акти, розповсюдження небезпечних для людини епідемій тощо, вимагає координації зусиль світової спільноти щодо убезпечення та подолання можливих наслідків. Індивіди, які вирізняються різним походженням, належністю до різних націй, культур, релігій поставлені перед проблемою створення нормативної бази на підставі якої вони можуть прийти до згоди. Довгий час серед філософів та соціологів панувала думка, що шлях до порозуміння, до успіху, полягає у поширенні на весь світ західних цінностей, інститутів та культури, оскільки вони втілюють найвищу, найсучаснішу та найраціональнішу думку людства. Економісти, виходячи із західної моделі природного індивідуалізму людини, розбудовували економічні теорії.

В останні півстоліття погляд на універсальний як єдино правильний характер західної цивілізації зазнав значної критики. Сучасна теорія новоєвропейської свідомості, що виключає посилання на релігійно-метафізичні тлумачення універсуму і орієнтується лише на поняття «раціональності», у якому головна увага приділяється процедурі перевірки та обґрунтування, не дає відповіді на наявні виклики, що виникли перед людством. А у багатьох випадках можна стверджувати, що загальносвітові проблеми виникли внаслідок панування західної технократичної думки. Відмінну від прихильників західного раціоналізму позицію займають мультикультуралісти. Вони відстоюють расові, етнічні та інші субнаціональні культурні ідентичності та угруповання. Всі культури мають право на існування і можуть слугувати джерелом необхідного людству знання. Тривалий час головним аргументом прихильників універсальності було посилання на економічне процвітання, технологічну досконалість та військову потужність західних суспільств. Проте мультикультуралісти спростовують цю перевагу посилаючись на економічний розвиток країн Східної Азії, які пов'язують свій успіх не імпортом західної культури, а відданості своїй традиційній культурі. Складовою частиною цієї культури є наголос на вищості групових інтересів над індивідуальними. Економісти пояснюють цей феномен як наслідок кооперативних скоординованих дій в теорії ігор, соціологи – наявністю культурних особливостей, що можна виразити за допомогою таких категорій, як «соціальний капітал»

(Патнем, Фукуяма), «культурний капітал» (Бурдьє), «моральні активи» (Льойтче) тощо.

Метою цього дослідження є аналіз деяких сучасних філософських концепцій господарювання, заснованих на універсалістських та мультикультурних позиціях. Для досягнення результату у цій статті розглядаються концепції представників комунікативної теорії Габермаса та Ульріха, соціальної біології – Фукуями та Бінмора, постмодернізму – Козловські. Аналіз цих підходів дасть можливість виявити тенденції розвитку філософської думки щодо взаємостосунків культури та економіки в епоху постмодерну, дасть відповідь на питання щодо можливості вирішення глобальних проблем та вирішення задачі впровадження етики в конкретні життєві відношення.

1. Обґрунтування морального універсалізму в комунікативній теорії

Суперечка між прихильниками західного універсалізму та мультикультуралістами знайшла своє відображення у роботах таких представників комунікативної теорії, як Габермас, Апель та Ульріх. В основі поглядів прихильників комунікативної теорії лежить думка про можливість морального універсалізму, що була висунута ще проектом західноєвропейського Просвітництва [1, 100]. Підставою для такої впевненості виступає переконаність у наявності фундаментальної властивості розуму, а саме його здатність до аргументації та обґрунтування розмірковувань. Габермас стверджує, що поняття «раціональний» міцно пов'язане зі знанням, раціональність полягає у тому, як суб'єкти господарювання, яким властива здатність до мовлення та дій, отримують та застосовують на практиці знання. Достовірність знання перевіряється шляхом обґрунтування та критики. В дискусії щодо теорії моралі Габермас розвиває кантівську традицію. Проте, зазначає він, у реальній ситуації практичний розум зазнає впливів різних мотивів. Це дає йому підставу заперечити твердження Канта про автономію волі. Кожна діюча особа, спрямовуючи свою волю, має узгоджувати свої дії з іншими особами. Звідси виникає проблема колективного формування волі, що може бути вирішена справедливо лише шляхом морально-практичного дискурсу. Універсальні норми можуть стати загальними правилами поведінки, якщо вони отримують схвалення з боку всіх учасників дискурсу.

Розвиток капіталізму, за Вебером, означає всезагальну раціоналізацію. Цей процес передбачає раціоналізацію образу мислення людей, раціоналізацію способів ведення господарства та раціоналізацію управління. З погляду теорії суспільства, цей процес можна розглядати як поступальну раціоналізацію соціальної дії, сутність якої полягає у поступовій переорієнтації мотивів індивіда з дотримання певних звичних алгоритмів дій на пристосування до обставин виходячи з власного інтересу. Габермас вважає, що раціональність дії ніяким чином не вичерпується цілераціональністю, він розвиває концепцію комунікативної дії. Діалектику суспільної раціоналізації можна пояснити звертаючись до поняття життєвого світу. Життєвий світ людини весь час змінюється, адже, культура не є сталою, їй притаманний стан постійного перегляду традицій. Ядра традицій, що забезпечують ідентичність в галузі культури, з часом, відокремлюються від конкретного змісту, з яким вони переплетені у межах міфологічних образів світу. В модерних суспільствах процес успадкування традицій відбувається іншим шляхом ніж у традиційних суспільствах, він проходить на професійній основі, що приводить до формування автономних сфер культурних цінностей – науки, права та мистецтва.

Життєвий світ, а відповідно, і культурний спадок формує особливість соціальної взаємодії, але він не є єдиним типом регуляції соціальної взаємодії. У капіталістичному суспільстві ринок виявляється системним механізмом, який стабілізує незалежні від намірів людей взаємозв'язки дій. Виходячи з цього, Габермас вважає доцільним проводити поділ між соціальною та системною інтеграцією суспільства. У першому випадку суспільство інтегрується шляхом взаєморозуміння та згоди, у другому – шляхом нормативно нейтрального регулювання індивідуальних рішень, які залишаються суб'єктивно неузгодженими. Згідно з Габермасом, процес еволюції суспільства полягає як у диференціації життєвого світу, що виявляється у збільшенні його раціоналізації, так і диференціації системи, що полягає у її ускладненні. Розвиток суспільства виявляє дві тенденції, з одного боку, індивід все далі віддаляється від конкретних зразків поведінки, що передаються та закріплюються традицією, його дії спрямовані на власний успіх, з іншого – його дії спрямовані на взаєморозуміння. У цих двох протилежних тенденціях відображається поділ системної та соціальної інтеграції.

Прагнення застосувати здобутки комунікативної етики у сфері філософії господарства були здійснені швейцарським філософом П. Ульріхом («Трансформація економічного розуму»). Він намагається подолати суто економічний підхід до ефективності господарчої системи. Раціональність економіки треба розглядати у ширшому контексті ніж досягнення власного інтересу, необхідно дотримуватись певних ціннісних уявлень. Ульріх вважає, що практичний розум вільних та зрілих людей здатен здійснити такий поворот. Як таке ціннісне уявлення, що має приборкати вузькоутилітаристську спрямованість індивіда, він пропонує ідею «якості життя». Передбачається, що ідея «соціального ринкового господарства» як «всезагального блага» отримає всезагальне схвалення у суспільстві. Концепція надає пріоритет політиці та етиці над економікою. Відмінною рисою такого підходу є вирішення проблем не шляхом посилення на традицію, а встановлення згоди шляхом аргументованого взаєморозуміння щодо смислових орієнтацій діяльності. Опоненти вказують на недоліки цієї моделі. Так, Апель та Гоманн вважають, що в концепції Ульріха постає проблематичним подальше функціонування цілераціональності та системної раціональності як такої [2, 192].

Питання щодо того, чи зможуть люди змиритись з тим, що поруч з різними релігійними віруваннями існують різні норми моральності, у яких уявлення про «добро» та «зло» відрізняються від нашого у цьому напрямі філософської думки, залишається відкритим. Представники комунікативної філософії висловлюються, що комунікативна етика не обов'язково опортуністична щодо національної моральності. Вона визначає універсальні процедурні вимоги, які можуть бути прийнятими для будь-якої культурної спільноти. Необхідною умовою міжкультурного діалогу та можливого консенсусу є визнання рівноправності всіх учасників дискурсу. Щоправда, це потребує певної здатності дистанціювання щодо власної культурної традиції.

2. Аргументи щодо універсальної моралі у сучасній соціо біології

Американський соціолог, прихильник теорії соціальної біології, Френсис Фукуяма стверджує, що існують серйозні підстави для твердження про наявність універсальних моральних норм [3, 228]. Вже в роботах Конрада Лоренца висловлювалась

думка щодо моральності поведінки тварин. У сучасних дослідженнях акцент робиться на вивченні та поясненні взаємного альтруїзму, що має місце у тваринному світі. Починаючи з Гоббса точиться дискусія щодо природи людини. Вивчаючи соціальний світ тварин та проводячи певну аналогію з людською поведінкою, можна припустити, що потяг до альтруїзму передається спадково, тобто генетичним шляхом. Відповідно, заперчується засади культурного релятивізму, а саме, що культурні правила є випадковими, соціально сконструйованими артефактами різних суспільств і що не існує універсальних стандартів моралі і способів, за допомогою яких ми можемо оцінювати норми й правила інших культур. Фукуяма намагається науково обґрунтувати твердження Арістотеля про те, що людина за природою своєю є політичною твариною. Існують два головних напрями, якими особисті інтереси ведуть до соціальної взаємодії, – це родинний відбір та взаємний альтруїзм між неродичами. Здатність витворювати неформальні норми є, на його думку, головною перевагою, яку має людський вид, і пояснює, чому сучасна глобальна людська популяція так беззастережно домінує в земному природному середовищі. Наявність неофіційних норм має і грошовий еквівалент. Неофіційні норми значно зменшують те, що економісти називають організаційними витратами – витрати на моніторинг, укладання контрактів, арбітраж та впровадження офіційних угод.

Френсис Фукуяма у своїй роботі «Великий крах», керуючись здобутками сучасної соціальної біології, висловив власні міркування щодо перспектив подальшого розвитку людства. Соціолог не погоджується з твердженням Макса Вебера, що раціональна, ієрархічна влада у вигляді бюрократії являє собою сутність сучасності. Він стверджує, що у другій половині ХХ століття бюрократична ієрархія переживає занепад у політиці, та в економіці, а її замінюють менш офіційні, самоорганізовані форми координування. Капіталізм часто є деструктивною, нищівною силою. Соціальні норми, що працюють в умовах одного історичного періоду, руйнуються з розвитком технологій та економіки. Результатом такого розвитку є зростання морального індивідуалізму та мініатюризація спільноти, що опускає суспільство на чимраз нижчі рівні морального занепаду та соціальної анархії. Культура відіграє важливу роль у визначенні принаймні швидкості, з якою змінюються норми. Але в остаточному

підсумку культура може лише затримати, а не відвернути цих процесів, тому, на його думку, азійські суспільства очікує доля європейських. Проте розвій капіталізму, за Фукуямою, не можна описувати лише як процес руйнації, він одночасно створює порядок і нові норми. Схоже на те, що капіталізм є справжнім творцем норм, а отже, він виступає справжньою моралізуючою силою у сучасних суспільствах. Соціолог виходить з тієї простої причини, що людські істоти за своєю природою покликані створювати моральні правила і соціальний порядок для самих себе. Культура та моральні цінності продовжуватимуть еволюціонувати так, щоб дозволити людям адаптуватися до нових технологічних та економічних обставин, у яких вони опинилися.

Незважаючи на значну критику, що зазнала соціобіологічна теорія, особливо після другої світової війни, цей напрям продовжує розвиватись. Оригінальний підхід поєднання теоретико-ігрової та соціобіологічної концепцій був запропонованим Бінмором. [4] Він звертає увагу на використання у філософії господарства метафізичних суджень щодо правил та інститутів на кшталт концепції «належності». Якщо визначити належність як «дію в теперішньому, яка зобов'язує людину неодмінно виконати це в майбутньому», то автор зауважує, що ця обіцянка не повинна вступати в силу за допомогою санкцій. Але як змусити себе до такої поведінки? Економісти посилаються на ситуацію «заручників» в теорії ігор. Наприклад, компанія, яка бере на себе обов'язок не забруднювати довкілля, може підписати угоду, що буде сплачувати кошти у випадку її порушення. У соціології існують більш витончені механізми гарантії, такі як репутація. Але всі ці випадки передбачають виконання зобов'язань за допомогою санкцій. Тому Бінморт у пошуках мотиву моральної поведінки звертається до природи людини.

Він виступає за наявність у людини вродженого почуття співпереживання. Людина співчуває іншій, при цьому вона ставить себе на її місце і переймається її пріоритетами. Солідарність, на відміну від співчуття, передбачає, що людина ставить себе на місце іншого, але при цьому не змінює своїх власних пріоритетів. Комбінацію власних пріоритетів та пріоритету солідарності можна розглядати за трьома різними часовими горизонтами. В короткотерміновому періоді особа діє виходячи із пріоритету солідарності, вона дотримується моральних норм, взятих на себе домовленостей, як стратегії, що спрямована на

успіх. У довгостроковому періоді існуюча соціальна угода переглядається, моральні норми не можуть залишатись стабільними, якщо їх систематично протиставляти інтересам, тобто сти мулам. У середньотерміновому періоді особисті пріоритети ли шаються стабільними, а пріоритети солідарності узгоджуються з іншими дійовими особами для встановлення певної рівноваги. Звертаючись до пріоритету солідарності, Бінморт вирішує за дачу «ув'язнених» і знаходить варіант дотримання зобов'язань без можливого застосування санкцій. Не всі сприймають кон цепцію співпереживання схвально, так Козловські зазначає, що за її допомогою можна змоделювати стосунки хіба що у родині [5, 101].

3. Культурний релятивізм у роботах постмодерніста Коз ловські

Культурний релятивізм та різні течії постмодернізму твер дять, виходячи з епістемологічних засад, що жоден набір куль турних альтернатив не може бути визнаний кращим чи гіршим від іншого. Теоретичну основу філософського постмодернізму становлять концепції насамперед представників французько го постструктуралізму: Жака Лакана, Жака Дериди, Мішеля Фуко, Жан-Франсуа Ліотара. Згуртувавшись навколо ідеї по додання європейської метафізики, постмодерністи зосере дились на критиці логоцентризму. Якщо західноєвропейській культурі притаманний раціональний спосіб мислення і вона у всьому намагається відшукати певний порядок і смисл, то пост модерністи вважають, що мудрість лежить по той бік логічно го мислення. Німецький філософ Петер Козловські – один із небагатьох постмодерністів, який зосередився на дослідженні проблем філософії господарства і намагався створити окрему галузь знань під назвою «етична економія». Серед позаеконо мічних чинників, що впливають на господарську діяльність, він зробив наголос на культурі. Господарську діяльність людини необхідно розглядати через призму єдності та неподільності його економічних, естетичних, етичних та духовних орієнтацій, і поняття «культура», як інтегруюче поняття, найкраще підхо дить для цієї функції. Тим самим була збагачена традиція ні мецької історичної школи, яка намагалась показати особливість господарського життя через відмінність етичних, релігійних та психологічних характеристик народів та націй.

Для Козловські культура визначає характер багатьох економічно релевантних дій. Наприклад, споживацькі та інвестиційні рішення завжди обмежені культурними та релігійними смислами. Наші звички у користуванні енергією та наші настанови щодо охорони довкілля також належать культурі. Постіндустріальна економіка, за Козловські, вимагає більшої уваги до культурного чинника. В умовах, коли відбувається перехід від кількісного виробництва матеріальних благ до якісної економіки послуг, набувають значення естетичні та культурні аспекти повсякденної праці на виробництві, дозвілля та споживання. Народне господарство забезпечує неперервне зростання добробуту людини, що позитивно впливає на споживання культури. Він приходить до висновку, що в умовах насичення економіки матеріальними благами зростає символічна та нематеріальна складова у вартості товарів. Це дає можливість невеликим країнам, що випускають оригінальний національний продукт, витримувати конкуренцію із більш економічно розвинутими країнами. З послабленням тиску виробничих проблем звільняється більше вільного часу у людей для освіти, мистецтва, науки, духовності, фізичної та загальної культури. Створюються особливі умови для розвитку філософії та релігії. Такий розвиток подій означає кінець епохи модерну як епохи суспільства, що визначається наперед всього економікою, та початок прогресивного руху в напрямку суспільства, що визначається релігією, духовністю та мистецтвом. Культура, філософія та релігія дають людині смислову орієнтацію, щоб вона не загубилась у чистому споживанні. Як бачимо, погляди Козловські на подальший розвиток людства, обумовлений технічним прогресом, діаметрально протилежний прогнозам Габермаса та Фукуями. В основі міркувань філософа лежить припущення про певну закономірність внутрішніх спонукальних мотивів діяльності, що відображається в моделі ієрархії потреб А. Маслоу. Угамувавши свої матеріальні потреби, людина переходить до забезпечення культурних запитів. Проте експериментальні дослідження теорії Маслоу не завжди підтверджуються, що ставить під сумнів правильність висновків Козловські про розвиток культур, релігій та філософії в епоху постмодерну [6].

Козловські критично ставиться до теорії дискурсивної етики, ця концепція, на його думку, обмежена межами німецької національної традиції. Свої аргументи він наводить порівню-

ючи німецьку та англо-американську модель корпоративного керівництва. Німецька модель корпоративного керівництва передбачає, що одностайність у прийнятті рішення гарантує його якість, і воно є найкращим для компанії. Дискурсивна етика Габермаса надає теоретичне обґрунтування такому результату. Якщо консенсус не досягається – то це ознака кризи та некомпетентного управління. Козловські вважає, що консенсус не обов'язково передбачає ефективність та гарантує високопродуктивне функціонування компанії. Рішення може бути прийняте при відсутності деяких зацікавлених сторін, учасники обговорення можуть керуватися ілюзіями або навмисно переконувати інших у цих ілюзіях. Протилежною до німецької є англо-американська модель корпоративного керівництва. Тут на зміну консенсусу виходить конкуренція, на зміну самоконтролю – зовнішня форма контролю. Англо-американська традиція передбачає, що успішне керівництво досягається шляхом боротьби між керівними командами і застосуванням зовнішнього контролю керівництва з боку акціонерів. Такий поділ моделей управління та контролю має своє історичне коріння. Культурна традиція та релігійне віросповідання значною мірою впливають на стиль політичного та корпоративного керівництва. В пуританській кальвіністсько-протестантській традиції здається є більшою недовіра індивідуальному самоконтролю й самооцінці, ніж в лютерансько-протестантській та католицькій традиції. Конфесійні, а й відтак культурні розбіжності утворили різні моделі та ідеї республіканства, витоки яких сягають американської та французької революцій. Згідно з англо-американською пуританською моделлю, урядовці, бізнесмени та менеджери не здатні об'єктивно оцінити власну роботу належним чином через заангажованість та вплив особистого інтересу на оцінку діяльності. З іншого боку, вважається, що консенсусна модель керівництва здатна подолати індивідуальний інтерес окремих учасників, та приймати рішення, що зорієнтовані на загальний добробут чи загальну волю. Консенсус має спростовувати конфлікт інтересів між особистістю та об'єктивністю. Така форма управління ґрунтується на суперечливому головному припущенні про те, що існує абсолютна ідентичність суб'єкта та об'єкта, ідея, що походить з філософії Гегеля та Шелінга. Консенсусне управління веде до ідентичності держави та нації, законодавця та того, на кого спрямований закон, автора закону

та адресата. Наслідком цієї ідентичності є нівелювання політичного панування й перехід до самоврядування. Для суб'єктів господарювання це означає запровадження принципу однастайності у прийнятті рішень щодо управління та контролю корпорацією з боку менеджерів та представників акціонерів. Проте Козловські зазначає, що результатом консенсусу може бути рішення вигідне лише якійсь коаліції впливових осіб чи лобістських сил. Тому він наполягає на зовнішньому контролі фірми з боку контролюючих осіб чи інституцій. Без такого контролю фірма може стати неконкурентоздатною та бути поглинутою іншою фірмою [7].

4. Порівняльний аналіз філософських концепцій щодо вирішення нагальних проблем філософії господарства

Головна проблема, що ставлять перед собою дослідники філософії господарства, полягає у подоланні протиріччя між цінностями та інтересами, раціональною мотивацією та стимулами. Притаманна економічному мисленню цілераціональність загрожує узурпувати місце розуму й тим самим викликати негативні наслідки, для політики – це тоталітаризм, для економіки – зовнішні ефекти. Дискусія щодо поєднання ціннісної та цілераціональної діяльності суб'єктів господарювання поки що не знайшла свого вирішення. Для нашого розгляду важливо визначити ключові моменти, важливі з погляду господарства, та показати напрями їх вирішення у різних напрямках філософської думки.

А) Проблема подолання зовнішніх ефектів (побічних впливів). Петер Козловські так сформулював цю вимогу. Він вважає, що вирішення проблеми культурних та екологічних побічних впливів господарської діяльності на саму людину та на природу є найважливішою задачею господарської етики. Розв'язати її він намагається за допомогою звертання до господарської етики, як вчення про належне, вчення про чесноти та вчення про блага як етики відповідальності за наслідки господарської діяльності. Безумовне дотримання моральних норм, в його концепції, підтримується посиленням на силу релігійної віри [8].

Представник комунікативної теорії Апелъ вважає, що дискурсивна етика може бути адекватною відповіддю на зовнішні ефекти, наприклад, на виклики екологічної кризи. Подолання цієї кризи передбачає обмеження партикулярних інтересів та систем

цінностей різних суспільств і підпорядкування їх спільному інтересу – інтересові людства. Він йде шляхом створення нової етики відповідальності, яка сформулювала б нові умови для можливості продовження життя людства у майбутньому [9, 424].

Фукуяма у своїй концепції зосереджується на подоланні соціальних побічних ефектів. Він стверджує, що при переході від індустріальної до інформаційної ери у західних суспільствах відбулися руйнації соціальних стосунків. Він не звертається до релігії як необхідної умови соціального порядку (Козловські), і не наголошує на необхідності створення нової етики відповідальності (Апель), а вірить у те, що люди за природою своєю є істотами соціальними та раціональними, і ці їхні властивості дозволять їм створити різні способи спонтанної взаємодії для вирішення проблем, що виникли в конкретній ситуації [10, 13].

В) Предметне поле етики відповідальності. Беззаперечно, що людина поставлена в певну систему стосунків з довкіллям. Мова йде про ставлення людини до своєї власної особи, ставлення до інших та навколишнього світу. Швейцарський філософ Артур Ріх зазначив, що поняття моральної відповідальності людського буття виявляється цілісним та всеохоплюючим, якщо воно охоплює індивідуально-етичну, особистісно-етичну, екологічну відповідальність, а також і відповідальність за структури суспільних інститутів, в системі яких наповнюється конкретним змістом людське життя. За цими словами криється проста думка, що зло може йти не лише від людини, джерелом зла можуть бути й етично нейтральні структури [11, 69].

У комунікативній теорії ця задача сформульована Ульріхом в проблемі «колонізації життєвого світу», вирішення якої можливо шляхом деколонізації через поєднання системи та життєвого світу. Він пропонує віднайти аргументоване взаєморозуміння щодо смислових орієнтацій господарської діяльності, яке ґрунтується на трирівневій концепції соціально-економічної раціональності. На прикладі функціонування підприємства усі три сфери раціональності економічної діяльності мають такий вигляд: на найнижчому щаблі діє інструментальна або калькуляційна раціональність окремої особи; на середньому рівні діє принцип системної раціональності, що враховує колективні уподобання політико-економічної спільноти; найвищий рівень ґрунтується на комунікативній раціональності, що передбачає підприємницько-політичне взаєморозуміння щодо

колективних уподобань в царині цілей, норм та цінностей, прийняття рішень щодо усунення побічних ефектів та вирішення соціальних проблем [12].

Козловські виходить з аристотелевської традиції стосовно природи людини і наголошує, що людина – це не лише соціальна, але й духовна істота [13, 184]. Практична філософія у нього представлена як єдність економічної науки, етики та політики, яка спрямована на те, щоб забезпечити єдині орієнтири для діючого індивіда, надати допомогу у прийнятті рішення для самовизначення та самореалізації людини. Етика не повинна обмежуватись лише волею та правилами належності, а повинна бути пов'язана з прагненням до блага та правильного життя. Серед чеснот, що відповідають уявленням про правильне життя, визначальне місце належить такій чесноті, як справедливість. Козловські вважає, що етика претендує й прагне того, щоб пронизати всі сфери діяльності ціннісними орієнтаціями. Таке етичне проникнення повинне компенсувати тенденцію сучасних суспільств на диференціацію та розмежування областей життя. У сфері індивідуальної етики це означає, що при прийнятті рішення суб'єкт господарювання повинен шляхом творчої уяви свідомо зіставляти негативні та позитивні зовнішні ефекти своєї діяльності. Щодо підприємств, то, згідно з Козловські, навіть найуспішніше підприємство повинне забезпечити інтеграцію корисності, етики та естетики [14, 108-109].

С) Проблема впровадження норм. Існує проблема обґрунтування норм, але існує і проблема їх виконання. Серед деяких філософів розповсюджена думка, що проблема обґрунтування та виконання норм вимальовується разом. У минулих сторіччях проблеми виконання норм, що вже були обґрунтованими, практично не існувало. По-перше, було набагато менше плюралізму щодо цінностей та способу життя у колишні часи, по-друге, соціальні зв'язки ще не були такими анонімними, як у наш час. Впровадження загальноприйнятих норм відбувалось шляхом безпосередніх санкцій. Хоча з початком нових часів ця ситуація драматично змінилась, як зазначив Луман, сучасні суспільства складаються з функціонально диференційованих підсистем. Індивіди в сучасних суспільствах опиняються в соціальних підсистемах з цілковито різними управлінськими механізмами, що не керуються та не оцінюються посиленням на моральні міркування. Така ситуація викликає нарікання на

втрату цінностей суб'єктами господарювання. Тому питання щодо того, як норми можуть приводитись в силу, стає загальнішим за сучасних умов і повинно ставитись на початку етичної концепції для сучасного суспільства. Спектр думок щодо процедури впровадження норм є доволі широким. Така процедура, як моралізаторство, категорично не сприймається сучасним лібералізмом, як модель, що суперечить ідеалам свободи. З іншого боку, пропонується запровадити «етику порядку» (Льойтче) – соціальний управлінський механізм управління за допомогою правил, тобто зовнішній контроль. Цей механізм дуже нагадує систему державного управління та контролю з його санкціями. Для ринкового господарства це обертається важким фінансовим тягарем.

Петер Козловські вважає, що задачею філософської етики виявляється як обґрунтування етики, так і її впровадження в конкретні життєві відношення. Без цього філософська етика приречена на практичну безплідність. Проте ці його слова швидше є гаслом, ніж керівництвом до дії, його концепція не містить якихось конкретних пропозицій щодо втілення моральних норм чи принципів у життя, як це запропоновано, наприклад, у господарській етиці Ріха. Козловські розуміє, що в умовах конкуренції суб'єкт господарювання не завжди буде діяти морально, і щоб підвищити цю імовірність він звертається до релігії. Релігійна віра не тільки підвищує готовність до моральної дії, але й підсилює імовірність того, що моральна діяльність буде мати характер всезагального поведіння. Вирішивши проблему зміцнення моралі за рахунок релігії, він стикнувся з іншою, – а як у сучасному сцієнтичному світі запровадити релігію? Вирішення цієї проблеми він не знаходить. Козловські пише, що філософська етика здатна раціонально обґрунтувати традиційну метафізику, але вона не може створити та нав'язати віру в ці метафізики або «примусити» до них за допомогою раціональних аргументів [15, 46-48].

Комунікативна філософія проблему впровадження розв'язує шляхом наближення трансцендентального дискурсу до реально-го. Для досягнення реальної згоди необхідно зосередитись на дотриманні правил та процедур дискурсу, відтак гарантувати рівні права його учасників. В умовах зростання системної комплексності цивілізації та диференціації суспільства комунікативна філософія має у своєму розпорядженні доволі ефек-

тивну методологію розв'язання конкретних конфліктних ситуацій людського буття. Вона забезпечує легітимацію економіки, права, політичної системи, показує шляхи розв'язання екологічних проблем.

Фукуяма наголошує, що існують аж чотири джерела соціального порядку (природні, самоорганізаційні, релігійні та державні). Природні й спонтанні джерела, вважає соціолог, наводять на думку, що культура та моральні цінності продовжуватимуть еволюціонувати так, щоб дозволити людям самостійно адаптуватись до нових технологічних та економічних обставин, у яких вони опинилися. Люди будуть витворяти для себе моральні правила частково тому, що покликані для цього природою, а частково внаслідок того, що переслідують власні інтереси. Державна політика також може сприяти відновленню соціального капіталу. Одним із найважливіших важелів у цьому процесі є система освіти, яка в більшості країн забезпечується державою як суспільне благо. Хоча сучасні суспільства не можуть більше залежати так, як колись, від авторитету релігії, сама релігія не зникла і залишається корисним джерелом спільних цінностей [16].

Запропонований у статті розгляд далеко не вичерпує весь спектр поглядів на взаємостосунки економіки та культури в епоху постмодерну, проте, на підставі їх аналізу ми можемо стверджувати, що розглянуті три підходи містять у собі два протилежних принципи: універсалізм, як спроба віднайти спільне підґрунтя розвитку різноманітних культур, етносів та форм життя, та мультикультуралізм, що підносить цінність особливого та індивідуального. Разом з тим цей аналіз вказує на неспроможність будь-якої теоретичної моделі дати остаточні відповіді та обґрунтувати морально-ціннісні орієнтації та форми соціальної інтеграції. В умовах стрімкого та динамічного розвитку капіталізму все гостріше відчувається тривога, пов'язана з тим, що культурний та духовний розвиток людства не встигає за технологічним. Ситуація вимагає своєчасного та адекватного реагування на негативні зовнішні ефекти, практичного впровадження певних моральних норм. З цього погляду, дискурсивно-етична модель має значні переваги над іншими підходами, вона, як ідеальний тип, може слугувати регулятивною ідеєю для розв'язання наявних та майбутніх конфліктів.

Література:

1. Хабермас Юрген Демократия, разум, нравственность: Московские лекции и интервью. – М.: Институт философии РАН.АО «КАМИ», 1996. – 245 с. – С. 100.
2. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с. – С. 192.
3. Фукуяма Френсис. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с. – С. 228.
4. Social Glue under Conditions of Globalisation: Philosophers on Essential Normative Resources. Christoph Luetge // Globalisation and business ethics / editer dy Karl Homann, Peter Koslowski and Christoph Luetge. – Chippenham, Wiltshire, 2007. – P. 191-203.
5. Козловски Петер. Принципы этической экономии. – СПб: «Экономическая школа», 1999. – 339 с. – С. 101.
6. Козловски Петер. Принципы этической экономии. – СПб: «Экономическая школа», 1999. – 339 с. – С. 149-159.
7. Peter Koslowski. Business ethics in globalised financial markets // Globalisation and business ethics / editer dy Karl Homann, Peter Koslowski and Christoph Luetge. – Chippenham, Wiltshire, 2007. – P. 217-237.
8. Козловски Петер. Принципы этической экономии. – СПб.: «Экономическая школа», 1999. – 339 с. – С. 13-24.
9. Апель К.-О. Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с. – С. 424.
10. Фукуяма Френсис. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с. – С. 13.
11. Рих Артур. Хозяйственная этика. – М.: Посев, 1996. – 809 с. – С. 69.
12. Ulrich P., Die Weiterentwicklung der ökonomischen Rationalität – zur Grundlegung der Ethik der Unternehmung // Biervert B., Held M. (Hrsg.), Ökonomische Theorie und Ethik. – Frankfurt, N.Y., 1987. – S. 130-139.
13. Козловски Петер. Принципы этической экономии. – СПб.: «Экономическая школа», 1999. – 339 с. – С. 184.
14. Козловски Петер. Принципы этической экономии. – СПб.: «Экономическая школа», 1999. – 339 с. – С. 108-109.
15. Козловски Петер. Принципы этической экономии. – СПб.: «Экономическая школа», 1999. – 339 с. – С. 46-48.
16. Фукуяма Френсис. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с. – С. 256-269.